Ангел Кръстев (София)

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ЖИТИЯТА, СЛУЖБИТЕ, ОБРАЗИТЕ И ТВОРЧЕСТВОТО НА СВ. НАУМ ОХРИДСКИ

„И нека, братя, не остане без помен и братът на този блажен Климент, неговият другар и съратник, заедно с когото претърпя много беди и страдания от еретиците презвитерът Наум“

Засега са ни известни четири жития, посветени на св. Наум Охридски. От тях две са написани на старобългарски и две на гръцки език. По своята достоверност и богатство на сведения първо място сред тях заема т. нар. Първо (Най-старо) житие на св. Наум[1]. То е съставено през първата половина на X в. и следователно съобщените в него факти трябва да се считат за най-достоверни. Авторът му вероятно е приемник на св. Климент и св. Наум, а според проф. Й. Иванов[2] дори „ученик на св. Климента и Наума“. Съставителят на житието е написал по всяка вероятност житие и на св. Климент, защото сам пише: „**И сє жє братїє да нє останєт бєзъ памєти братъ сєго блаженнаго Климента и съподроугъ и състрастникь с ним жє и постра многыи бѣды и страсти ѿ єретигъ Наоумъ презвитєръ сы...**“.

Безименният автор на житието признава, че за съставянето му, както и на това за св. Климент, е бил подтикнат от Деволския епископ Марко, който също бил „ученик Климентов“. Авторът формално пише Наумово житие, а в същност мисли неизменно за двамата славянски учители, съставляващи за него едно идеално единство.

---

[1] Това житие е открито през 1906 г. от проф. Й. Иванов в ръкописната сбирка на българския Зографски манастир на Атон и обнародвано през 1908 г. в първото издание на „Български старини из Македония“, с. 51-58; после преиздадено във второто издание на книгата, С., 1931, с. 305-311 и във фототипното издание от 1970 г. Текстът е взет от ръкопис №47, л. 308 от XV в. срв. **Й. Иванов**, 1931, с. 240, § 16. Българският учен заявява, че е открил този паметник „към края на 1906 г.“, а през лятото на 1907 г. съобщил за откритието си на руския славист П. А. Лавров, който го издава по същото време. Вж. **П. А. Лавров**. Жития св. Наума Охридского и служба ему. Изв. ОРЯС, XII, 4 (1908), с. 7.

[2] **Й. Иванов.** Български старини..., С., 1931, с. 305.

Второто славянско житие на св. Наум е запазено в сборник от XVI в.[3], който се съхранява в Народната библиотека в Белград. По своята стойност като извор, второто славянско житие отстъпва място на първото. То не е самостоятелно произведение, а по-скоро компилация, направена от източници на гръцки език. По преценка на Й. Иванов „правописът му и някои морфологични форми издават по-стара среднобългарска подлога“[4].

Третото житие е запазено в препис на гръцки език. То е съставено вероятно от охридските монаси през XIII-XIV в. и е придружено от служба за светеца. За пръв път житието и службата са публикувани в московполските издания от XVIII в.[5]

Четвъртото житие на св. Наум е запазено също в препис на гръцки език. То се намира в ръкопис №827 на Народната библиотека в Атина. Ръкописът е споменат в края на миналия век от гръцките кодиколози Йоанис и Алк. Сакелиси[6]. Пръв за това житие и придружаващата го служба съобщава Иван Дуйчев през 1938 г.[7] Времето, когато е направен ръкописа е датирано

---

[3] Обнародвано най-напред от **Д. Ковачевич.** Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних словена. - В: Гласник дружства српске словесности. LXIII, 1885, с. 1-4; срв. **П. Сречковић**. Историје српского народа. II, Београд, 1884, с. 303. Преиздадено е от Й. Иванов, пос. съч., 1931, с. 311-313. Интерес представлява специалното проучване върху този паметник на проф. **В. Н. Златарски**. Словенското житие на св. Наум от XVI в. - В: Сп. БАН, XXX, 17, 1925, с. 1-28.

[4] **Й. Иванов,** пос. съч., с. 312.

[5] Изданието е на жития и служби от 1740-42 г. Един екземпляр от това ценно издание се съхранява в ръкописната сбирка на НБКМ под инв. №589 (500). Друг екземпляр се пази в сбирката на ЦИАМ под инв. №458, издаден през 1859 г. в Смирна, като в началния лист е отбелязано, че е точно препечатано по Московполското издание от 1740 г. Житието е преиздадено от **А. Гильфердинг**. Греческая служба св. первоучителям славянским и житие св. Наума Болгарского. - В: Русская беседа, XIV, 1859, с. 136-144; **В. А. Бильбасов**. Кирил и Методий по западным легендам. II, Спб. 1871, с. 306-310. Текстът е преиздаден заедно с бълг. превод от **Ал. Теодоров-Балан**. Кирил и Методий. II, С., 1934, с. 179-187.

[6] Вж. Joh. Sakkelion - **Alk. Sakkelion**. Καταλόγος τῶν χειρογράφων της ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Ἑλλάδος, Paris, 1892, p. 149.

[7] **I. Dujcev**. Un manuscript grec inconnu avec l'acolouthie et la Vie de St. Nahum d'Ohrid. Studia historica - philologica serdiensia, I, 1938, p. 121-124. След около 30 години проф. Ив. Дуйчев публикува студия върху това житие и служба, приложена към нея. Вж. **Ив. Дуйчев**. Пространното гръцко житие и служба на Наум Охридски. - В: Сб. Константин Кирил Философ. С., 1969, с. 261-279. Авторът обещава в края на тази студия в скоро време да обнародва житието и службата „в съпоставка с другите подобни текстове на гръцки и български език“. През 1974 г. немският учен Е. Трап от Бон обнародва същото житие на св. Наум в оригинал на гръцки и в превод на

благодарение запазената на л. 48 приписка на доместика Георги. Това е годината 1646. И тук житието е придружено от служба на светеца (лл.1-24) под дата 23 декември. По мнението на покойния Ив. Дуйчев, те са съставени въз основа на славянски източници през XIII в. в Охрид и имат важно значение като исторически извори.

Като източници, от които можем да черпим сведения за живота и дейността на св. Наум наред с житията, както видяхме, се отнасят и службите му, посветени и извършени в негова чест. Във връзка с канонизирането на св. Наум ще да се е появила и неговата служба, не само като израз на народна почит и религиозна памет, но и като богослужебна необходимост при църковно-култовото празнуване на паметта му. Независимо, че от службите не можем да почерпим толкова много сведения, колкото от житията, те са ценни източници. В повечето случаи са съставени въз основа на житията и имат друго назначение да представят живота на св. Наум в духовни краски, достойни за почит и възхвала.

Службата на св. Наум е съставена вероятно от Охридския архиепископ Константин Кавасила през XIII в. Тя е поместена на пето място в московполското издание, съхранявано в НБКМ[8]: „Μηνὶ Ἰουνίῳ μνημην ἐπιτελοῦμεν τοῦ οσιού καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοὺμ τοῦ θαυματουργοῦ“ и обхваща лл. 51-57. В посочения екземпляр службата е изцяло ръкописна, вероятно преписана от друг по-пълен екземпляр. На седмо място в същото издание е поместена службата на св. Седмочисленици (лл. 63-69 включи-телно) като с нея завършва сборникът.

Службата, за която пише Ив. Дуйчев в спомената студия, без да е издаден пълният ѝ текст „в много подробности се отличава от изданието, направено в Москополе през 1742 г.“[9], и което той е имал под ръка за сравнение. Според съобщението на Манусакис, ни е известна служба на св. Наум и на гръцки език. Тя е издадена във Венеция през 1695 г., екземпляр от която се намира в

немски език. Вж. **E. Trapp**. Die Viten des hl. Naum von Ochrid. In: Byzantinoslavica, t. XXXV, 1974, Fasc. 2, S. 168-182, но без текста на службата.

[8] Екземплярът се съхранява под №589 (500). Според акад. Ив. Гошев преп ис от тази служба се съхранява в ЦИАМ под инв. №154 на Бачковските ръкописи. Сега този ръкопис е под №458. Превод на службата е издаден от **П. А. Лавров**, пос. съч., с. 7-37.

[9] **Ив. Дуйчев.** Пространното гръцко житие и служба. . ., с. 271.

частната сбирка на Г. И. Арванитис[10]. Текстът на тази служба напълно съвпада с текста на московполското издание от 1740 г. В същата частна сбирка според Манусакис, се намира и друго неизвестно издание, в което на с. 5-40 е поместена служба на св. Седмочисленици[11].

Като исторически извор за живота и дейността на св. Наум - Охридски могат да ни послужат и откъслечните странични сведения, които се съдържат в някои жития и сборници, датирани от времето на св. Наум или от близка до него епоха. От тоя род странични известия за св. Наум на първо място следва да споменем историческите извори за живота на Константин Философ св. Кирил и св. Методий, както и историческите извори за св. Климент Охридски. Съвсем естествено е да намираме сведения в тези източници за св. Наум, тъй като животът и дейността му са в пряка връзка с великото дело на Първосветителите и на св. Климент Охридски.

Към изворите за св. Наум ще прибавим и изображенията на светителя, които се срещат в множество храмове из българската земя. Те свидетелстват за популярността му сред народа, който се е молел пред светителския му образ в минути на лични и всенародни неволи.

В охридската църква „Св. Климент“, според съобщението на проф. Н. П. Милюков, наред с изображенията на св. Климент, св. Атанасий Александрийски и св. Никола, е запазено най-старото изображение на първобългарския учител и подвижник св. Наум[12], датирано от 1348 г.

Друго изображение на св. Наум, даващо ни представа и за облеклото на светеца, е запазено върху патриаршеския печат на манастира „Св. Наум“. Съхранява се в сбирката на ЦИАМ под инв. N6071[13].

Руският изследовател Виктор Григорович съобщава за изображения на св. Наум в църквата „Св. Димитър“ в Битоля. Там

---

[10] **Μ. Ι. Μανουσάκας.** Προσθῆκαι καὶ συμπληρώσεις εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Ε. Legrand. Συμβολὴ πρώτη. Ἐπετηρὶς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχειού, VII, 1958, pp. 56-60.

[11] Op. cit., pp. 60-62.

[12] **Н. П. Милюков.** Християнские древности Западной Македонии. - В: Известия Русскаго археолог. инст. в Константинополе, IV, 1899, вып. I, с. 95 сл.; Самото изображение вж. у **Л. Милетич.** Към фреските на манастира св. Наум. - В: Мак. преглед, 1925, кн. III, с. 37.

[13] Вж. подр. прот. **Ив. Гошев.** Старите печати на манастира св. Наум в Македония. - В: ИБИД, XVI-XVII, 1939, с. 91-108.

на средния етаж са построени два параклиса: единият е в чест на св. Климент, а другият - на св. Наум[14]. В манастира „Св. Наум“ също има стенописи, на които светителят е изобразен в монашески одежди[15].

Изображенията на св. Наум се срещат във всички църкви, посветени на св. Седмочисленици.

Доскоро само се считаше, че св. Наум, като забележителен деец от онази епоха е писал, но произведения, за които можеше категорично да се каже, че са негови, не бяха намерени. Като един от близките ученици на равноапостолните братя св. св. Кирил и Методий, той ще да е участвал активно в книжовната дейност, провеждана още отначало сред славяните от българската група във Византия, а по-късно и в Моравия и Панония. Известно е, че Константин Преславски е написал своя труд Учително евангелие, подбуждан за това от св. Наум. Следователно не е вероятно да е подтиквал към съчиняване своите събратя, а сам той да не е давал пример като преводач, преписвач или автор на книги. Тази страна от живота му оставаше като че ли най-малко позната и за нея се правеха само предположения. Считаше се, че св. Наум си е поставил за задача да осигури богослужебни книги, които обикновено не носят авторски подпис. Едва напоследък българският учен Стефан Кожухаров откри „Канон за ап. Андрей“, чийто първи букви на тропарите от IX песен образуват името Наум[16]. Това откритие позволи върху базата на сравнения да бъде изказана хипотезата за Наумовото авторство на още два канона[17]. Става дума за канон за пренасяне мощите на св. Йоан Златоуст, който е изграден в акростих (Пренасяне на Златоустовите мощи възпявам, №522 в НБКМ. Празничен Скопски миней от XIII в.) и канон на Архангел Михаил.

Можем да се надяваме, че в бъдеще ще се открият и други творби, чийто автор е св. Наум.

Наред с отбелязване името на св. Наум в църковния календар и наличието на редица негови изображения, както видяхме, в църкви и манастири, на негово име са посветени и много

---

[14] **В. Григорович.** Очерк путешествія по европейской Турціи. 2 изд. М., 1977, с. 95.

[15] Пак там, с. 109.

[16] **Ст. Кожухаров.** Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. Литературна история, кн. 12, 1984, с. 1-19.

[17] Пак там, с. 19. На IV колоквиум по старобългаристика през 1985 г. Ст. Кожухаров изнесе доклад на тема: „Предполагаеми произведения на Наум Охридски“, където изказва хипотезата за още една вероятна творба на св. Наум.

учебни заведения. Всичко това говори, че българите са скътали дълбоко в сърцето си образа на св. Наум Охридски като един от първоучителите, като един от творците на славянобългарската църква, култура и писменост.

ONCE AGAIN ON THE LIVES, SERVICES, IMAGES AND WORKS OF ST NAHUM OF OHRID

Angel Krastev (Sofia)

(summary)

This article dwells on the four Lives of St Nahum of Ohrid that have come down to us: two written in Old Bulgarian and two in Greek. The first one is the most reliable and rich source of evidence with respect to the others. Written in Old Bulgarian, it dates back to the first half of the X century. The second, also Slavonic Life of St Nahum of Ohrid, is included in a collection of works from XVI century while the third and the forth Lives are put together, including a service of the Saint, in a Greek transcript. The representations of St Nahum of Ohrid that can be found in the majority of Bulgarian churches are referred to as a source of evidence about the Saint.